Бѣла рѣка скоро ще ни заведе въ Устово, гдето се събира съ Черна рѣка, която иде откъмъ Карлъшкитѣ усои и дерета. Разположено на два пѫтя: Пловдивъ — Ксанти и Пашмаклѫ — Кърджали, това голѣмо село отрано се е създало като търговско срѣдище на околията, която преди се зовѣше Ахѫчелебийска, а сега Пашмаклийска и е играло важна роля въ нашитѣ национални борби. Затова говорятъ не само неговитѣ голѣми и хубави кѫщи, но и пазаря и чаршията му.

Устово, Райково и Пашмаклѫ сѫ тритѣ най-голѣми селища на тая околия, които сѫ привличали другитѣ по-малки българохристиянски селища и заедно съ тѣхъ сѫ образували ядрото на едно здраво българско население: Устово като търговско срѣдище, Райково съ своето абаджийско производство, Пашмаклѫ като административенъ центъръ, още отъ турско време.

ВЪ СТРАНАТА НА СИНЯТА МЪГЛА

Отъ голѣмия градъ въ малкото село.—Богъ си има грижата за бедна Родопа. — Изгубенията рай.—Тлѣнни люде— нетлѣнна природа. — „Устовската ситна чаршийка“ — Моитѣ приятели. — Родопския хаджи Ахилъ. — Въ Агоското. — Нѣкога и сега. — Гробището. — Малката Перуника. — Какво ми ромони рѣката. — Подъ покрова на звездното небе.—Разговоръ съ месеца.— Спомени и призраци.

Азъ съмъ пакъ въ Устово, моето родно село. И толкова съмъ доволенъ, че дойдохъ! Доскоро въ София бѣхъ обкржженъ отъ шумъ и глъчъ. Вървѣхъ по улицитѣ самъ и чуждъ, автомобилитѣ ме отминаваха, и небето бѣ високо и опушено. А тука е тъй тихо, и всичко ми е близко и скѫпо, па и азъ съмъ на всички свой.

Вкѫщи ли съмъ, се дяли на миндера до прозореца и гледамъ отсрещния връхъ и неговитѣ склонове, въ душата ми огрява зеленина, ту ясна, отъ ниви и ливади, ту тъмна, отъ боровата гора. Долу шуми рѣката и ме унася. И близко ми е небето, и Богъ въ него. Той обича бедната родопска земя и повечко се грижи за нея. Знае, всемилостивиятъ, че тя не трѣбва да стои дълго време безъ дъждъ и че трѣбва да се роди царевица, да си вари

бедниятъ родопчанинъ каша, и фасулъ и картофи, да си има вариво презъ зимата. Та затова, позасуши ли се, праща ѝ дъждовни облаци. Отначало бѣли и разпокжсани, тѣ скоро се събиратъ, закриватъ слънцето и синьото небе и почватъ да лѣятъ хубавъ ситенъ дъждъ. Азъ го гледамъ близо до себе си и се радвамъ на тая завеса, отъ която ми иде хладъ, и ми се ще да я погаля и да си оставя ржцетѣ да се оросятъ.

И колесницата на св. Илия прогърмява горе, но нейния гръмъ не е тъй страхотенъ— той е приятелския говоръ на небето, съ който Господъ обажда, че е близо. И току предъ очитѣ ми се извиватъ свѣткавици като златни змии.

Въ въздуха се носи дъхъ отъ прѣсно сѣно, токущо докарано отъ ливадата и струпано въ плѣвнята. Децата скачатъ и си играятъ по него. А привечерь гледамъ, какъ се прибиратъ кравитѣ и поревават, като стигнатъ своя домъ, сякашъ да поздравятъ.

Това поклонение на светитѣ мѣста на моето детинство азъ правя всѣко лѣто къмъ Петровдень. То е за мене и радость и скръбь. Радва ме природата съ своята нетлѣнна и вѣчна красота, натжжава ме мисъльта за времето, което безъ милость руши и убива онова, което е нѣкога кълнило и цъвтѣло като най-хубавъ блѣнъ на нашата душа. И моето внимание се двои между людетѣ, по чиито образи

и снаги сж отбелязани неговитѣ нечути стжпки, и природата, която и сега ме гали и радва съ своята прѣснота сжщо тъй, както по времето, когато за пръвъ пжть съмъ я гледалъ.

Излѣза ли отъ кжщи, минавамъ по тѣсни улички, докато се изпрѣчи предъ мене църквата Св. Николай и пазаря, срѣдеца на Устово. „Устовската ситна чаршийка“, както се възпѣва въ тукашнитѣ пѣсни, ме обгръща съ двата си реда мази и дюкяни.

Ето обущарскитѣ дюкянчета. Лѣтно време дъсченитѣ капаци на тѣхнитѣ широки отвори сж дигнати, вратитѣ отворени, и нищо не ги дѣли отъ улицата. Понѣкога се спирамъ, както си вървя, и присѣдамъ на нѣкой отъ тия голѣми прозорци, да поговоря съ ония, които работятъ вжтре.

Понататъкъ сж „мазитѣ“ на праматаретѣ, на ония, които продаватъ манифактурни стоки. Тѣ се оживѣватъ повечко само въ сжботенъ день, когато става пазаръ. Презъ другитѣ дни стопанитѣ имъ най-често дрѣмятъ предъ вратитѣ и чакатъ нѣкой рѣдъкъ мющерия или пъкъ случай да се заприказватъ съ нѣкого.

Приседналъ на столче при нѣкоя отъ тия врати, азъ често виждамъ да се движи съ корема напредъ, важно и тържествено, съ широко размахани ржце, предишниятъ селски чорбаджия. Понѣкога той мръщи чело ядосанъ, че нѣкой не го е зачелъ съ поздравъ или при-

казка, а другъ пѫть, широко усмихнатъ, се *заговори съ нѣкого, смѣе се високо, и гласътъ му кънти, та се чува надалеко.*

Или отмина, та отида на „Долния пазаръ“. Тамъ е пазарището, което се покрива въ пазаренъ день съ сергии, на които сѫ изложени за продань най-вече плодове и зеленчуци. Нѣкога, по срѣдата, тукъ се мѫдрѣха дъсчени сергии, които образуваха нѣщо като покритъ пазаръ и на които българомохамедане печеха и продаваха грамадни мекици отъ царевичино брашно и кисело млѣко. Ала „новия духъ“ на времето следъ войната помете и тѣхъ, та сега Долния пазаръ представя единъ широкъ площадъ.

Тука сѫ и бакърджийскитѣ работилници, въ които се чука отъ сутринь до вечерь, и други скромни дюкянчета. Тука е и дюкянчето на моя другарь отъ детинство, който прави сребърни и златни накити за българомохамеданки и говори спокойно и умно като мѫдрецъ.

И бай Георги съ своето дюкянче, въ което не зная добре и досега, какво се продава. Доволно годинки му тежатъ на гърба, ала е пакъ веселъ и бодъръ, разговорливъ и закачливъ. Често се шегува съ старость и смърть. Често говори за ония измежду живѣлитѣ повече, които сѫ вече записани въ „четата“ и скоро ще „заминатъ“ — за оня свѣтъ. Ала

най-често „шопетѣ“ сѫ предметъ на неговитѣ жлъчни присмѣхи. А „шопе“ сѫ всички ония, които живѣятъ навѫтре въ България. И разказва той, че като дохождали „шопе“, тѣ се дивили на многото бакърени сѫдове, които виждали наредени по полици и рафтове въ тукашнитѣ кѫщи и съ лакоми очи гледали нанизитѣ на момитѣ, като възклицавали: „много злато, ба-а! много злато!“ И затова му е дважъ по-драго, когато мѣстни младежи заематъ повисока обществена или държавна длъжность, та изказва радостьта си съ думитѣ: „наши китки, бе амуже, наши китки!“

Ала презъ по-голѣмата часть отъ деня съмъ залутанъ нѣгде по зеленитѣ кѫтове извънъ селото, и най-често въ Агоското и покрай рѣката.

И сега вървя по сѫщата *пѫтека, по която* съмъ вървѣлъ нѣкога. Ала промѣнитѣ на времето сѫ вече заличили цвѣтливата ливада съ дветѣ голѣми дървета по срѣдата, сѣнката на които ни е давала толкова пѫти гостоприемство, на менъ и на моитѣ другари.

И сега отивамъ всѣки день да се кѫпя въ прохладнитѣ води на рѣката при голѣмия бентъ по-долу, минавайки откъмъ Гробето и дрѣнето. Нѣкога камънитѣ, които стърчаха и показваха, че тука е било преди турско гробище, не ми докарваха ни страхъ, ни тѫга. И нищо не смущаваше моята радость, когато

седѣхъ на сѣнка при нѣкой дрѣнъ или зобахъ червенитѣ му тръпчиви плодове. Ала сега не мога да отмина равнодушно: сега е тука новото гробище, въ което почиватъ толкова мои другари, та стжпвамъ внимателно, че се боя да не настжпя нѣкого отъ тѣхъ и да му причиня болка.

Тука почива и Перуника. Да ви разкажа ли, скжпа приятелко, за малката Перуника, щерка на мой нѣкогашенъ учитель въ гимназията? Искате ли? Вие сте още толкова млада и толкова много обичате да дружите съ млади момичета и да вземате участие до забрава въ тѣхнитѣ игри, че отъ вашата душа не сж далеко още безплътнитѣ блѣнове на вашето детинство и златнитѣ сънища на онова време, когато бѣхте едва заруменѣла подѣвка.

Това бѣ толкова отдавна, когато я видѣхъ за пръвъ пжть, толкова за кжсо време ѝ се радвахъ и толкова призрачно хубава бѣ тя, че се запитвамъ често — наистина ли е сжществувала тя или е била само блѣнъ на моето младо въображение?

Ала не, всичко друго ще забрави моята стара паметь, но не и нейния образъ. И сега е той живъ предъ мене, и сега е той събралъ въ себеси всичко хубаво, всичко женствено и нѣжно. И моя самотенъ животъ щѣше да ми тежи много повече, ако ми се не усмихваше нейната уста.

Тя бѣ привлѣкла къмъ себеси всички мои купнежи за красота и нѣга и бѣ запълнила оная голѣма празнина, която се бѣ образувала въ моята душа, откакъ умрѣ майка ми и азъ се лишихъ отъ нейнитѣ милувки. Тя бѣ недогонения златенъ сънь на моето юношество, къмъ нея бѣха устремени още отъ детски години моитѣ мечти.

И азъ не знаехъ, какво ми бѣ, когато дойде тя единъ лѣтенъ день съ своитѣ родители. Усѣтихъ само, че нѣщо неизказано сладостно изпълня моето сжщество, когато я гледахъ. И лудо щастливъ бѣхъ, когато на една „межо“, на която бѣхъ я завелъ по молбата на майка ѝ, тя се нареди между другитѣ межовници, които бѣлѣха токущо обрана царевица, па започна да ме „гали“ по примѣра на другитѣ моми, които съ погледъ и усмивка изказваха своята обичь на своитѣ изгорници.

Тя дойде и другото лѣто. Ала лицето ѝ бѣ станало много нѣжно, прозрачно, и боленъ руменецъ играеше на нейнитѣ страни. И тъй угасна тя едно есенно утро.

Тая година азъ не отидохъ да се уча въ града. Невѣрна болесть ме държа прикованъ на легло цѣла зима и чакъ на пролѣтьта ме остави. Презъ това време, казватъ, съмъ билъ израстналъ отъ юноша до младежъ, макаръ че странитѣ ми сж били побледнѣли и очитѣ станали голѣми и тъмни. Тѣ бѣха цѣла зима

замрежени съ сълзи тия очи, а когато погледнаха навънъ, къмъ свѣта, по него бѣ паднала голѣма тъмна сѣнка, и никога вече го не видѣхъ такъвъ, какъвто бѣ той преди година. И животътъ, който сега се готвѣхъ да живѣя, не бѣ вече такъвъ, какъвто бѣ по-рано въ моето въображение. И пролѣтьта бѣ хладовита и нерадостна, и цвѣтята не миришеха вече тъй хубаво както въ други пролѣти, и пѣсеньта на славея бѣ тжжна, и небето не бѣ тъй синьо както преди.

Измина ли гробето, по тѣсна и стръмна пжтечка се спущамъ долу и отивамъ при рѣката. Бучатъ водитѣ, които падатъ отъ високия бентъ бѣли и грѣйнали отъ слънце. Азъ се ослушвамъ — искамъ да проумѣя тѣхния говоръ. Ала не чувамъ пѣсеньта, която ми нѣкога напѣваха тѣ:

Надѣй се ти, не падай духомъ, пѣй своитѣ пѣсни!

Свѣтътъ е тъй чаровенъ, и той е твой, и твоя Перуника.

И когато ги питамъ: защо сж мойтѣ блѣнове умрѣли? Защо сж смъртенъ сънь заспали моитѣ другари, а менъ оставили да имъ завиждамъ? Защо е моя пжть осѣянъ съ гробе? Защо и мойта лира е на глухи прозвучала и нийде ехо не събудила? Кжде е майка ми, кжде е Перуника? — Вълнитѣ въ тъмний виръ мърморятъ:

Не сме ний тѣзъ, не сме ний тѣзъ, които тебъ нѣкога сж пѣли.

Ний други сме, ний млади сме,

и чужда ни е твойта речь.

Което е било, не ще да бжде пакъ.

А привечерь отивамъ да се разхождамъ по шосето. Ала по-често се отбивамъ вдѣсно и се покатервамъ по каменливия ридъ надъ него. Тамъ си намирамъ малка затревена полянка, колкото да се настани единъ човѣкъ, и сѣдамъ та гледамъ отсрещната борова гора. Въ това време долу пъпли младото поколѣние, на мене чуждо, далечно и непознато.

Мръкнало се е, шосето е опустѣло, а азъ съмъ още тамо. Звезди сж заблестѣли на небето, показалъ се е младия месецъ и залѣлъ всичко съ своята млѣчнобѣла свѣтлина. Долу, между върбитѣ, се провижда рѣката, понела отгоре си тънки плочки сребро.

Постепено моя погледъ започва да губи очертанията на действителностьта. Обърнатъ е навжтре, въ душата. Загледанъ е въ рой призрачни образи. Едни сж отъ своитѣ гробове излетѣли, а други отъ далечни пространства прилетѣли. Азъ съмъ като запленен отъ тѣхъ, и нѣмамъ сили да стана да си тръгна. Не виждамъ нищо около себе си. Само месецътъ ме гледа отгоре, и азъ страдамъ: споменитѣ сж толкова близо до угризенията на съвестьта.

Ала тия настроения не минаватъ безъ следа. Душата ми се е разболѣла отъ тѣхъ, и волята разслабила. Душно ми е вече и тѣсно между тия върхове и стръмни стени, и ми се струва понѣкога, че ще се срутятъ и ще затрупатъ и менъ и цвѣтливата люлка на моето детинство.

Искамъ да излѣза оттукъ, като разтуря магията, която ме е сковала, да събудя своята воля и да избѣгамъ. Купнѣя да видя скалитѣ на Караманджа, или да прехвърля стръмната стена надъ Черна рѣка, па да назърна въ широкия кржгозоръ, който се опира на южния вододѣлъ, на който е поставена гръцката граница, да се полюбувамъ на Улуеле, да се изкача на Ченгине-хисаръ и оттамъ да плъзна своя погледъ дори до Бѣлото море.

ПО ДОЛИНАТА НА ЧЕРНА РѢКА

Мждрость и младость. — На пжть! — Пашмаклж. — Карлъкъ. — Като въ народната пѣсень.

И ето че единъ день пристигна моя старъ професоръ съ трима свои ученици — Реджебъ, Абла и Незифя. Тъй бѣха промѣнили тѣ своитѣ имена, понеже щѣха да се движатъ между българомохамедане, да изучаватъ тѣхния говоръ. Тогава мждрость и младость се сдружиха, та ме събудиха отъ лошия сънь. Младостьта, която танцува и играе, пѣе и се смѣе, ме облъхна съ своята жизнерадость и ми даде криле. Мждростьта пъкъ ме вещо напжти като стара майка и смири моята мжка. Че мене липсва кристалната ведрина на старостьта, че въ душата ми не сж стихнали още тревогитѣ на младостьта. Нѣма го само възторгътъ и първата вѣра — кжде се дѣнаха тѣ, ахъ?

Та приехъ драговолно тѣхната покана да ги придружа. Пожелахъ да тръгна съ тѣхъ, да забравя несгодитѣ на пжтуването, да презра умората, та да се порадвамъ на синьото небе, да усѣтя хладината на тъмнитѣ гори, да чуя пѣсеньта на бистритѣ рѣки.

И ето ни на другия день въ Райково. То заема срѣдната часть на хубавата долина на Черна рѣка между Пашмаклж и Устово. Разстлало се е на широко край двата брѣга на